

Ремесла, промисли та народні майстри

Ремесла та промисли, які були здавна поширені у Стіні та зрідка відомі і нині, за своїм суспільним значенням поділяються на дві групи. Для більшості жителів села вони були допоміжним, а для невеликої частини — основним видом господарської діяльності. Найпоширеніші серед них — ткацтво, килимарство, вишивка, обробка дерева та каменю. Менш поширеними були ковальство, плетіння, шевство та кушнірство. Добре розвинутим було у минулому, а сьогодні знову відроджується писанкарство.

З вищеназваного переліку бачимо, що в жителів с Стіна ремесла та промисли були пов'язані з сільським господарством: переробкою рослинної та тваринної продукції, а також з активним освоєнням природних багатств, зокрема родовищ вапняків тощо.

Ткацтво

Основною сировиною для ткацтва були коноплі (полоскінь і матірка) та вовна. *Обробка конопель.* Час висіву конопель у Стіні визначали по святі Явдохи (14 березня). Якщо "сонячна Явдоха", тобто в цей день була сонячна погода, то коноплі будуть гарні. Якщо рано сонечко зійшло, то потрібно буде рано сіяти коноплі, а якщо в полудень виглянуло, а зранку хмарно — значить потрібно сіяти трохи пізніше. Це так колись у Стіні "на Явдохи" дивилися і "по Явдосі" рівняли, а коли вже земля вигрілася, то сіяли. [1]

Місце, де сіяли коноплі, називається "підмет". Підмети добре угноювали. Якщо не угноїти, то не вродять коноплі [2]. "Підмет" щороку змінювали, тому що після конопель дуже добре родить картопля. Коноплі сіяли "з руки". Брала в торбину сім'я і розсівали. Краще було, коли сіяли і лівою, і правою рукою по черзі. При такій сівбі "підмет" краще засівався. Посіяне сім'я легенько присапували та заволочували. Кури на цей час зачиняли або їм втинали кігті, тому що вони дуже швидко могли визбирати посіяне сім'я.

Сіяли сім'я густенько. Чим густіше сіяли, тим тонші виростали стебла. Як сіяти густо, то виросте більше посконі*, а як рідко — то більше "матірки", стебла якої були товстіші і давали більше "лича", а

* В Стіні кажуть "поскінь", а не "плоскінь"

менше "прадіва". Плоскінь "цвіте" раніше, а матірка пізніше, і вона зеленіша. Як настає пора вибирати плоскінь, то її "вимикають в горстку" (складають у горстку — В.К.). Горстки робили невеликі, як обійме людина вибрані коноплі двома руками, то це і є горстка. Якщо горстка велика, то її важко мочити (виймати з води і виполіскувати). Кожну горстку окремо досушували, обтирали листя і цвіт, при цьому залишалось лише одне стебельце. В'язали по 6-10 горсток одним перевеслом у великі снопи і несли до річки, "у брідок", там де є каміння [1]. Перевесла робили із житнього околоту [3]. На міліні вибирали каміння і вдвох починали прикладати в'язки. Спершу, біля великого каміння клали у воду одну в'язку. Прикладали її камінням, щоб течія не знесла. Потім до неї перевеслом прив'язували другу в'язку і прикладали її та наступні снопи також камінням, поки всі в'язки не сховаються повністю у воді. Коноплі мочать 1-2 тижні, в залежності від температури води: як тепла вода, то вони швидше вимикають, а як холодна — то довше. Плоскінь вимочували в теплу пору року, а матірку — восени. Під час вимочування ходили до річки і перевіряли, чи вже коноплі вимочилися: брали з води стебло і пробували, чи відстають волокна від стебла, та як воно ламається. Якщо волокна відстають, то заходили у річку, знімали каміння, розв'язували перевесло в'язки, і по одній горстці виполіскували та викидали коноплі на берег. Тут їх розкладали і сушили.

Висушені коноплі несли додому і починали обробляти. Спочатку їх били на бательні, витрушували терміття та зв'язували кінці волокон в кукли. "А рано мама встала, розв'язала кожну ту куклу, по дрові розкидала. Сонечко пригріло. Розклала, щоб воно сохло. Десь так до обіду воно сохне. Тоді на терницю. Та й вичисте так гарнесенько, що й ну, що вже нима нічого від термітячка." Після терниці волокна "дергають" на велику "дергальну щітку", яку прив'язували до стільця, лави або ослона. Коли позичали у сусідів дергальну щітку то казали: "Щобись те дали ту щітку, що дергати"[1]. Потім чесали на меншій щітці, а після цього щіткою, виготовленою з свинячої щетини. Самі довші волокна які вичісувались, називають "куклою". Короткі волокна — "миканкою" або "пачісками", а зовсім короткі, вийняті з дергальної щітки, з залишками стебла, називають "коча". З 2-3 горсток виходила одна кукла, яка йшла "на суржкове" (саме тонке — В.К.)

Іл. 1. За прядкою.

Одне пасмо – 10 чисниць, а одна чисниця – 3 нитки, тобто пасмо мало 30 ниток і було традиційною одиницею вимірювання напрядених ниток.

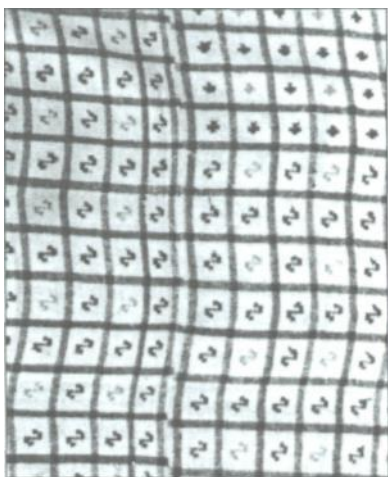
полотно в 12,13 та в 15 пасом. З такого полотна виготовляли дівочі і жіночі сорочки, а також рушники. З "ми-канки" і "пачісок" ткали "гребінне" полотно для чоловічих штанів і сорочок. З "кляча" прядли товсту нитку "валовину", з якої виготовляли мішки і всретки.

"Прадуг кукли тако. Мама розв'язала ту куклу. Узяла за один кінець, ніби на руку обв'язала, поправляє його, ніби обсмикує і тако славно складає на столі. Кладе акуратно куделю (кужіль — В.К.), акуратно собі навила, зав'язала, або полотенцем, або хусточкою, щоб на куделі трималося. Тоді прали на прядку (іл. 1.). Хто не мав прадки та й веретеном прали. По селі більше веретен було ніж прадок" [1]. Прядки виготовляли сільські майстри ("плотніки"): Соловей Іван, Малайський Іван та інші [3]. На прядку прядли кукли, пачіски, миканку. Кляччя прядли лише веретеном. Прядінням займалися, коли мали "вільний від іншої роботи час". Бувало, що жінки мали непрядені кукли з минулих років. Як жінка мала "вільну" хвилину, то завжди прядла. У декого кужіль завжди навийтий стояв напоготові. Вкладали його в отвір, що був

у лаві і прядли, хоча б один починок. В неділю і свята не прядли. Для спільного прядіння дорослі сходились на "вечирниці". Тут жінки прядли, чоловіки коливоротом сукали мотузки, діти скубли вовну тощо. Для мотузок "дерли лича" із матірки. Стебла не били на бательні, а розламували і віддирали волокна, з яких сукали мотузки.

Обробка вовни. Перший раз вівці стригли у червні місяці. В цей час вони починали "губити вовну". Під осінь стригли ще раз. На "Миколу весняного" не стригли, тому що в селі храмовий "празник" (відпуст). Коли вівцю обстригали, то вовну змотували у руно і так зберігали. Для обробки вовну спочатку парили у кориті або цебрі, заливши її кип'ятком. Потім виполіскували і несли до річки, де ще раз прали. Випрану вовку сушили на сонці, а потім скубли [1]. У минулому для чесання вовни використовували спеціальні щітки (згребла — В.К.). Однак, про них опитані нами люди не знають, хоча в шкільному музеї с Стіни такі щітки зберігаються. Прядли вовну так само як і коноплі, лише у невеликій кількості. Напрядену вовняну нитку змотували з веретена на мотовило у міточки. Чорну та темносиву не фарбували, а світлосиву (білувату) або білу – фарбували в зелений, червоний, рожевий кольори у невеликих кількостях (пасмами). Під час війни для фарбування вовни використовували кору дуба та скумпії.

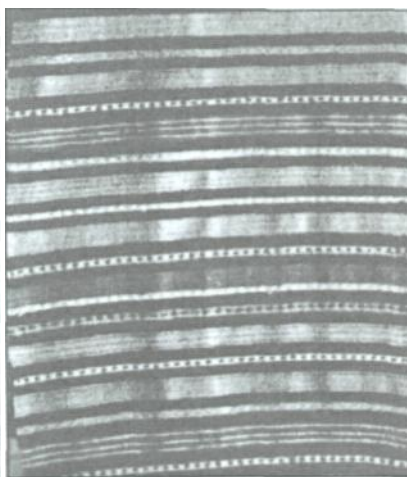
Конопляні нитки змотували на мотовило в мітки, які були в 6-13 та 15 пасом.* З кляччя (валовини) мітки були в 4 пасма. Для більшої зручності під час роботи (для змотування ниток в клубки, а також при снуванні) інколи нитки змотували в малі мітки (в основному в 4 пасма). Змотані в мітки нитки фарбували в потрібні кольори та крохмалили ("в крохмаль пускали" [3]. Для фарбування ниток раніше використовували ягоди бузини, цибулиння, листя та кору горіха, кору дуба, вільхи, скумпії [3,6]. Фарбували бузиною так: душили ягоди, розводили сік водою, кип'ятили. Коли окріп закипав, кидали солі, клали нитки і кип'ятити ще 15-20 хвилин [7]. При фарбуванні корою дуба, скумпії, вільхи, горіха потрібно, щоб вода кипіла, поки не набуде червоноуватого кольору. Потім клали туди нитки і певний час кип'ятили [6]. Куповану фарбу "розпускали" у воді, яка закипала. У цю воду клали мітки, які потрібно було фарбувати. При закінченні фарбування пофарбовані в мітках нитки закріплювали, додавши у воду жменю солі. Потім мітки виполіскували у холодній воді і сушили [4]. Нитки у мітках крох.

*Іл. 2. Скатерка ткани.
Початок ХХ ст.*

*Іл. 3. Верета ткани
Початок ХХ ст.*

*Іл. 4. Обицята ткани батка в
батку з павучками. 60-і рр.
ХХ ст. Автор Гулько Н.Х.*

малили — "в крохмаль пускали". Крохмалення проводилося для того, щоб при снуванні та тканні волокна сусідні нитки не з'єднувались між собою. Крохмаль виготовляли з картоплі: варили картоплю, потім "кидали на окріп борошно і так робили крохмаль". Окремо замочували в холодній воді мітки. Ставили воду кип'ятити, додавали крохмаль і клали у окріп мітки та кип'ятили певний час. Після крохмалення мітки висушували [3]. Таким чином нитки були готові до змотування в клубки і снування.

Мітки змотували в клубки на "вияшках". "Вияшки" склалися з тринози, у верхній частині якої був забитий металевий "шворінь". На нього поперець накладалося дві планки, на кінцях яких були отвори для "качок". На "качки" розкладали міток. Знаходили "хрест на верху" мітка та початок нитки. Розв'язували пасма, які були зав'язані мотузочком, і змотували нитки в клубки. [1]

З клубків нитки снували. Снувалку ставили у хаті, або кухні. Ніколи не ставили її надворі. Закріплювали її вертикально. Верхній кінець осі снувалки вставлявся у заглиблення в сволюку, а нижній закріплювався дошкою, яку підкладали знизу. Перед снуванням рахували, скільки ниток потрібно снувати. В поснованих нитках зав'язували навхрест краї. Знімали основу з снувалки, зав'язували нитки "гачком", щоб вони "не обсипалися", а трималися разом. В такому вигляді їх починали заправляти у ткацький верстат. Для заправки потрібно було три людини: одна тримає "ритки", друга тримає "навій", а третя — повертає його. Вправні ткачі заправляли ткацький верстат за 1-2 години. Головне при заправлянні — розкласти на "ритках" нитки, які потім зв'язують докупи. Закріплюють край ниток на валу основи і тісенько навивають. Нитки, проходячи через "ритки", рівномірно розподілялись

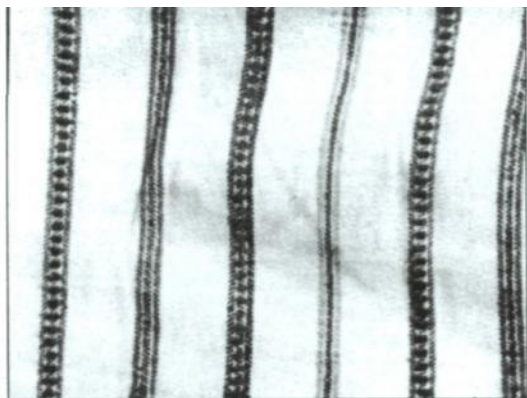
по валу основи. Намотавши нитки на основний вал, інші кінці ниток перепускали через начиння і ляду та закріплювали на товарному валу. До начиння прив'язували підніжки. Заправляли нитками цівки, які вкладали в човники, і ткали. [3]

Ткацький верстат стояв майже в кожній хаті. Якщо у кого не було, то позичали у сусідів. Ткачами були переважно жінки. Традиційно в селі прямили "до колядів". Потім напружені нитки ("валівці") виморожували. Від Водохреща і до Великодня ткали. На Великдень ткацький верстат потрібно було винести з хати. [6]

Ткацькі вироби: полотно, рушники, скатерки, тканина для мішків, верети, налавники, залавники, сукно, запаски (обгортки - В.К.).

Полотно було основним видом виробів ткачів с Стіни і виготовлялося всіма майстрами. Ткали в селі такі види полотна: десятку, одинадцятку, дванадцятку, тринадцятку, п'ятнадцятку (тобто на різне полотно йшла відповідної товщини нитка, і його ткали в 10, 11, 12, 13 та 15 пасом). Полотно, виткане в 12, 13 та 15 пасом, називали "суржкове". З такого полотна виготовляли дівочі та жіночі сорочки, а також рушники [4]. Десятчане ("грибінне") полотно використовували для виготовлення чоловічих сорочок і штанів. Полотно було або чисто конопляним; з конопляних та бавовняних ниток фабричного виготовлення; або чисто бавовняне ("бамбакове").

Суржкове полотно білили, пересипаючи лугом (дубовим попелом), і замочували в казанах. Вимочене в лузі полотно прали на річці "до чистої води" і на лужку стелили для вибілювання. Потрібно було більше двох тижнів, щоб його відбілити. Мочили і розстеляли полотно для вибілювання також і на подвір'ї, якщо було місце. Воду для

Іл. 5. Скатерка ткани. Початок ХХ ст.

замочування носили з криниці [тj. озимку ішлиї-но виморожували.

Верети. Для мішків та верет прялася товста нитка, і полотно виготовлялось в 6-8 пасом. Нитки для верет фарбували в різні кольори. Верети ткали в клітинку та смужку ("батки"). Верети в клітинку ткалися на верстаті в чотири підніжки. У верети, ткані в смужку, інколи вводилися технікою перебору мотиви "павучки" та "хрестики" [8]. Одна з верет має вузькі червоні та чорні смужки, які, перетинаючись, утворюють квадрати, в центрі яких S-подібні знаки. В одному краї верети S-подібні знаки замінені на "хрестики" (іл. 2). Інша верета з білим тлом має неширокі "батки з павучками", між якими широкі білі смуги з ромбоподібними знаками (іл. 3). Верети зшивалися поздовж з двох частин і використовувались для застеляння ліжка.

Наливники і илачники. Стінянські налавники мають широкі білі смуги, які утворюють тло, що чергується з вузькими різнокольоровими смужками. Частина налавника, що звисає з лави, має різнокольорові смуги, які ткали по всій довжині налавника. При їх перетині з поперечними смугами утворювались рівновеликі прямокутники.

До верет в смужки схожі і деякі налавники та залавники. Останні в Стіні називають "обіцята". "Обіцята" в смужки (батка в батку) подібні до верет (іл. 4). Їх виготовляли і використовували у бідніших сім'ях. У заможніших родинах вони були іншими. Прості "обіцята" інколи зшивали поздовж з двох частин, утворюючи велику верету, яка називалася "простирано". У бідних родинах "простирано" слугувало килимом. У заможніших - "простирано" були вовняні та із складним малюнком.

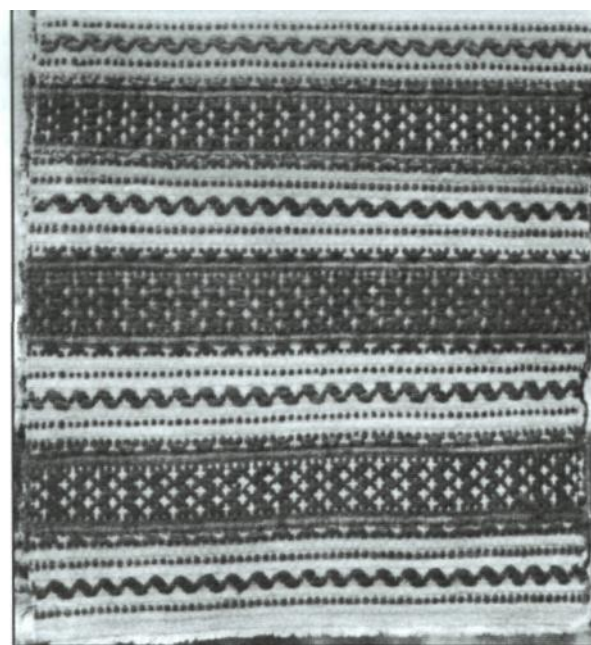
Скатерки також виготовлялися у Стіні, але в невеликих кількостях (іл. 5).

Загалом декоративні тканини (верети, простирано та обіцята) у Стіні поділяються на прості та святкові [6]. Святкові використовували лише

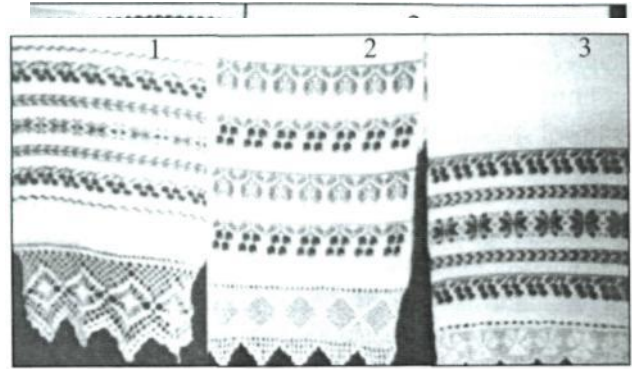
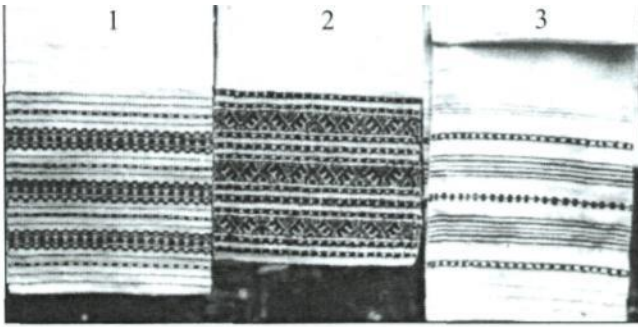
у свята. Вони ткалися складними візерунками з вовняних ниток. Зупинимось на них далі, при розгляді килимових виробів. Прості верети, обіцята, простирано виготовлялись виключно з конопель і були орнаментовані смужками (батка в батку), які доповнювались "павучками" та "хрестиками", виконаними перебором.

Вочняні тканини та сукно. Окремо ткалося вовняне полотно, що йшло на виготовлення сукна та запасок (так в Стіні називають обгортки - В.К.). Обгортки мали ширину до 1,5 м. Виготовляли їх як з фарбованих, так і нефарбованих вовняних ниток. Одні мали широкі коричневі смуги, які чергувались вузькими подвійними (в 1 чисницю кожна) різнокольоровими смужками, а інші були в невеличку клітинку (коричнево-сіру).

Рушники ткані Рушники з тканим орнаментом складали окрему групу тканих виробів. В орнаментованих рушниках візерунок розміщено широкими та вузькими смугами на кінцях. В рушниках початку та першої третини ХХ ст. переважають геометричні орнаменти, які дуже часто перегукуються з вишивкою в техніці низь (іл. 6; 7.2; 8.1; 10.2; 1 к). В повоєнний час ткані рушники орнаментували вузькими різнокольоровими смужками, інколи з "павучками". Ці рушники, як і попередні, виконані техніками "забирання" та "перебір" (іл. 7.1, 2; 8.2, 3; 10.1, 2, 3, 5). В 60-80-ті роки перебором ткали рушники з натуралізованими рослинними мотивами: "виноград", "сливки", "вишні". Такими є роботи Ярмійчук М.Ф. та Замоцної З.Н. (іл. 2 к).

Іл. 6. Рушник тканій. Початок ХХ ст.

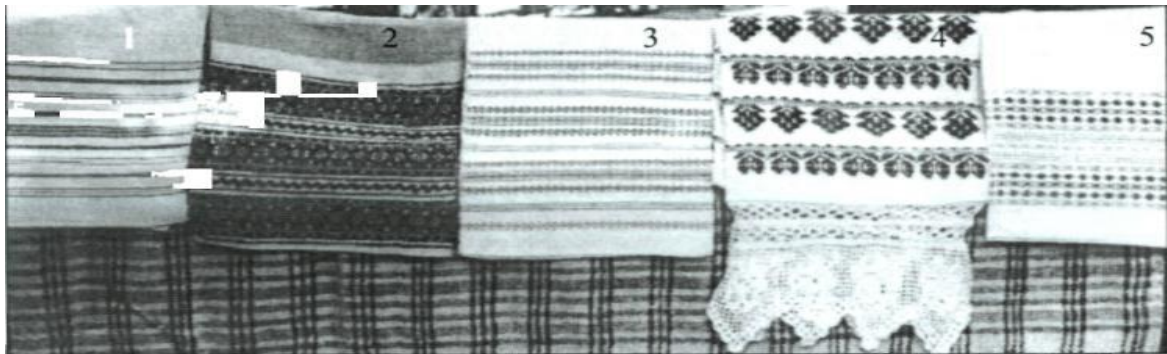
Килимарство

Килимарство у с Стіні, хоч і мало значне по ширення, однак не набуло окремого виду промислу. Килими та килимові вироби ткались, переважно, на звичайних вузьких горизонтальних ткацьких верстатах. Кросен ("розбоїв") в селі не знають. Зрідка "розбоями" називають широкий горизонтальний ткацький верстат, та й то лише вихідці із інших сіл.

Асортимент виробів традиційний як для півдня Поділля, так і для українсько-молдавського пограниччя взагалі. При цьому в Стіні склалася місцева назва багатьох килимових виробів. Узорноткані залавники тут називають "обіцята" (в сусідньому селі Вила їх називають "палатар"), невеличкий килим до ліжка - "пілка", вузький довгий килим - "простирано".

Перед виготовленням килимових виробів май-гтрині розробляли самі на папері ескізи або перемалювали їх у односельчан. В ході експедиції було шявлено ескізи, які розробляла для обіцят та пілок ?амоцна З.Н. (іл. 11). На папері в клітинку з шкіль-тх зошитів, вона малювала товсті крапки різних ко-іьорів і розташовувала їх в такому порядку, в якому юни мали бути виткані. Одна крапка означала одну іисницю (три нитки). [9]

Килими. Певно немає в Стіні жодної хати, де іє було б килима. Як святиню дістають стіняни зі ;кринь килими, які ткалися їхніми бабусями. Із тавніх зразків ми бачили килим початку ХХ ст., ви-гканий матір'ю для дочки, Шпіклірної Лімπίі Лу-

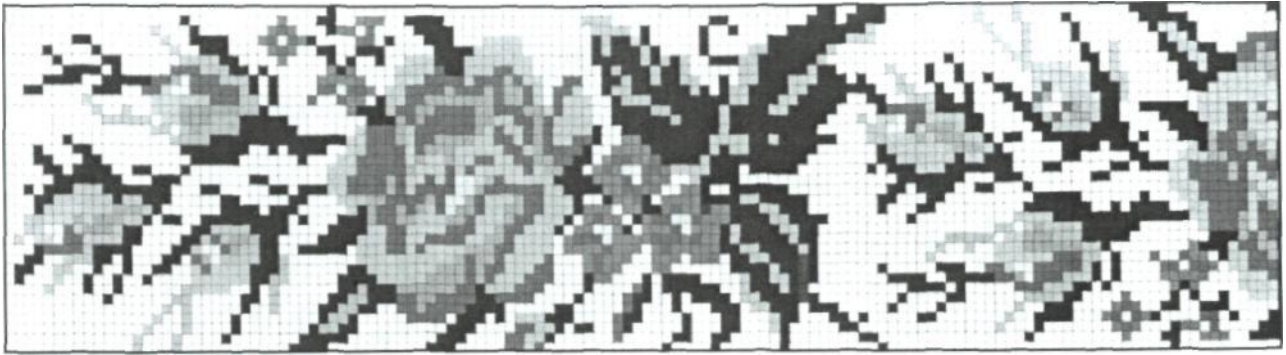
Іл. 10.1 -5. Рушники ткані: 1, 3, 5 - забираїні рушники, 2-перебір, 4-сливками і виноградои; 3-5 - роботи Ярміїчук Марії Федорівни, 70-80-і рр. ХХст, 1-2 Бабійчик Теклі Степанівни (1901-1973 рр.).

Більшість килимів та килимових виробів традиційно виготовлено з вовняних ниток, які пофарбовані в різні кольори. Про фарбування ниток вже йшла мова в розділі про ткацтво. Лише в бідніших сім'ях, через відсутність вовняних, використовували конопляні нитки.

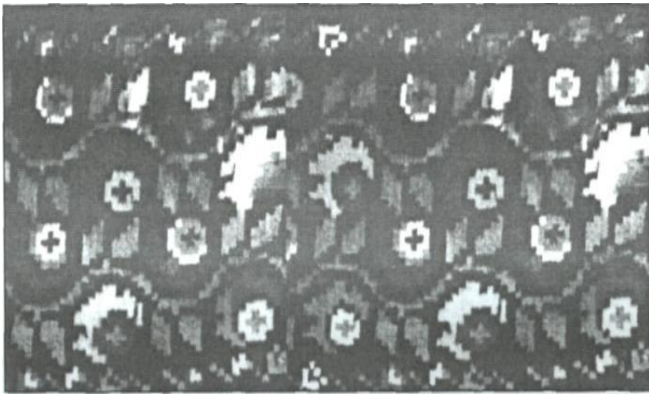
Про виготовлення килимів у Стіні не кажуть — "ткати на верстаті", а кажуть: "пести на верстаті" чи "класти квітку". Цими словами позначено техніку ткання. Ткалями та килимарницями у селі були лише жінки. Килими, обіцята, простирано виготовлялися майже виключно для власного вжитку, а пілки часто йшли на продаж.

У 70-90-х роках для ткання килимів використовували нитки фабричного виготовлення (називали її "жгута"), яку купували в Одесі та фарбували хімічними барвниками.

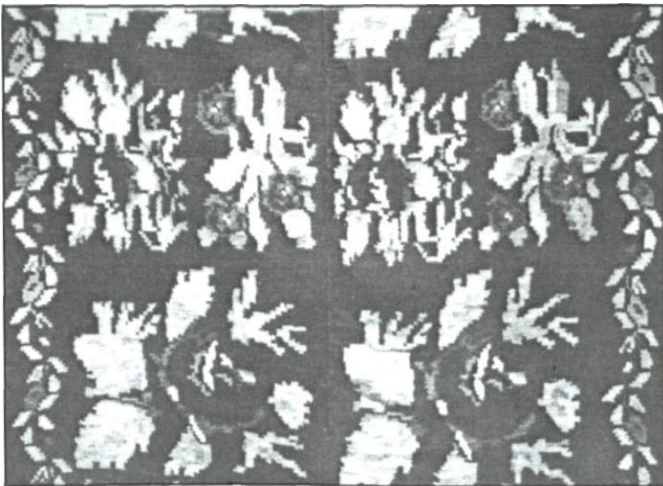
ківни (1894-1967) (іл. 7 к) [8]. Цей килим з геометричним орнаментом. Кайма відділена червоною лінією і складається з геометричних фігур, що повторюються. При цьому змінюється лише їх колір. Середина килима— складний геометричний орнамент: ромбо- та хрестоподібні сюжети, які чергуються між собою. Між ними ближче до кайми — парні зображення птахів (півнів). Переважає червоно-чорний колір, з додаванням білого, зеленого та оранжевого.

Іл. 11. Фрагмент ескізу малюнка для об'язят. 80-і р.р. XX ст. Автор Замоцна З.Н.

Іл. 12. Килим. Перша половина XX ст.

Іл. 13. Килим. Перша половина XX ст.

У 20-30-ті роки XX ст. в Стіні виготовляли килими зі стилізованим рослинним орнаментом. Кайма вузька, не виділена, з тонкої стилізованої рослинної гірлянди. Центральне поле складається з двох великих, горизонтально розташованих квіткових гірлянд. В основі гірлянди - хвиляста лінія, у згині якої стилізовані квіти. Фарби анілінові. Кольори приглушені (іл. 12, 13).

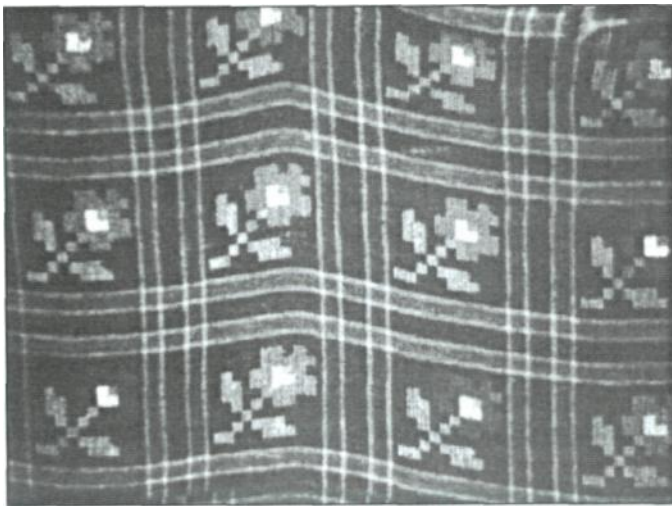
В 60-70-ті роки стінянські килими "розцвітають" різноманітними квітами (іл. 8 к; 13 к; 15 к). В першу чергу трояндами. Зразком такої роботи є килим, витканий в 1961 році чотирма жінками за 15 днів. Його розміри: 500 x 180 см. Кайма вузька, невиділена і складається з квітів та листя. Середина килима прикрашена двома великими букетами троянд, між якими: внизу дата — 1961 р., вверху — ініціали власниці килима— ОЖП (Осипенко Женья Панфілівна) (іл. 8 к).

Килим, витканий в 70-х роках XX ст. Віннік Г.В. для себе, має широку квіткову кайму та чотири квіткових букети, розміщені в ряд. На довжину основи для цього килима було взято 8 м ниток, а вийшло лише 5 м килима. Його зшито з трьох частин, кожна з яких ткалася окремо. Середина ткалася вії, краї — 8 пасом.

Перехідним видом килимів є "*простирала*", які зшито по довжині з двох частин. Кайма в таких килимах - вузь-

Іл. 14. Простирало в клітку з квіточками. 20-30-ті р.р. XX ст. Автор Осипенко Надія Василівна (1905-1981 р.).

Іл. 15. Простирало. 40-60-ті р.р. XX ст. Автор Чорна Сосана Луківна (1906-1990 р.).

ка, стилізована рослинна гірлянда. Зовнішній край кайми - виділений червоною стрічкою з зубцями, тло чорне, букети невеличкі, розміщені попарно.

Простирала - це вузькі, довгі (понад 4 м) килими, інколи їх зшивали по два. Простирадла початку та першої половини XX ст. вовняні (як основа, так і піткання). Поширені в цей час були простирала " в клітинку з квітами". Подвійні товсті лінії, пересікаючись, утворюють квадрати, в центрі яких розміщено по стилізованій квітці. Квітка велика, стебло коротке та два листки. Такими є роботи Осипенко Н.В. (1905-1981) (іл. 14), Чорної С.Л. (1906-1990) (іл. 15). На простиралі роботи Антонишиної П.С.

(=1866-1946) в один ряд зображено восьмипелюсткові квіти-зірки (іл. 9 к). На простиралах другої половини XX ст. зображують в основному букети квітів. В простиралі 50-х років роботи Замоцної З.Н. виділено з трьох боків квіткову кайму, а на чорному тлі в ряд розміщено букети квітів (іл. 10 к).

Пілки. Килимові вироби типу пілок, разом з обіцятами, складають найбільш чисельну групу серед усіх килимів с Стіни. Як різновид невеличких килимів — пілки, на наш погляд, досить пізні явище у килимарстві цього села. Нам не вдалося зафіксувати пілок першої половини XX ст. Всі пілки датуються 50-90-ми роками і всі, за одним виключенням, з квітковими сюжетами. Окремі пілки — сюжетно закінчені. Це невеличкі килими, що мають з 4-х боків кайму та середню частину з букетом квітів в центрі та квітами по кутках. Такими є пілки роботи Осипенко С.П. По боках від середнього букета на її пілках виткано ініціали автора "ОЖ" (Осипенко Женья) (іл. 16 к). Пілки з такою ж композицією ткала і Ярмійчук М.Ф. Пілки інших авторів мають на своєму полі два великих пишних букети стилізованих квітів (іл. 16). Лише одна пілка роботи Осипенко Н.В. (1905-1981) має червоно-чорну клітчасту композицію, віддалено схожу на плахтову тканину. Хоча ця пілка й ткалася в Стіні, але це "мода" з сусіднього, Ямпільського району, звідки родом майстриня (іл. 16 к).

В Стіні пілки ткалися в 9-11 пасом [5] і мали невеликі розміри: 220 x 100 см; 236 x 88 см; 220 x 92 см. Зрідка були пілки довжиною понад

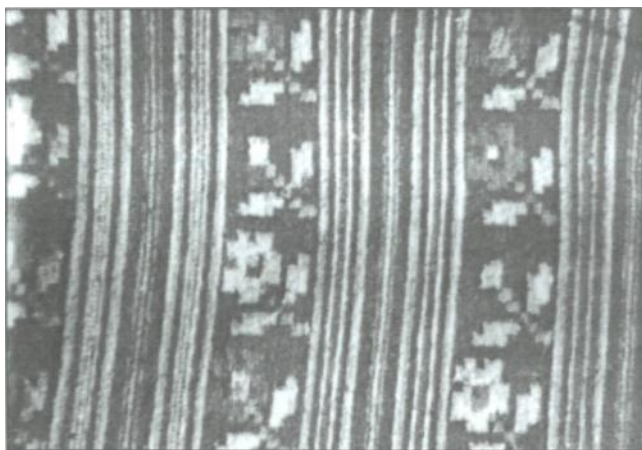
Іл. 16. Пілка. 1968(9) р. Автор Гунько Н.Х.

4 м. За технікою ткання розрізняють пілки "вибрані" (через одну нитку) і "плечені" (через 3 нитки) [10]. На виготовлення однієї пілки потрібно небагато часу, тому їх ткали багато, а також продавали. Так Антонишина З.К. (1915-2000)

виткала до 100 пілок, Ярмійчук М.Ф. виткала їх понад 40.

Обіцята. Потреба в такому типі килимових виробів як обіцята, була зумовлена двома причинами: утепленням стін та прикрашанням жилої та чистої хати. Як і по всій Україні, тут обіцята виконували роль залавників, тому їх розміщували під вікна за лавами. Про їх широке побутування свідчить той факт, що їх і сьогодні використовують за своїм призначенням, хоча стелять також і на підлогу.

Тчуться обіцята в 6-8 пасом. Побутують вони двох розмірів: короткі, як пілки (200 x 70 см; 244 x 72 см),

Іл. 18. Обіцята в батки з квіточками. 60-70-ті р.р. XX ст. Автор Осипенко Євгенія Панфилівна.

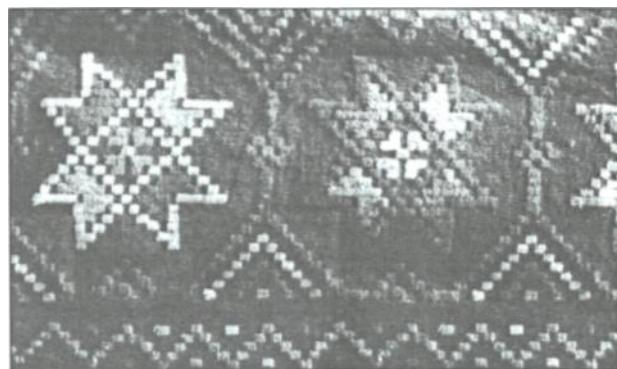
та довгі (418 x 70 см; 432 x 71 см) та аж до 10 м. За ткацькими техніками є обіцята ткані "батка в батку з листочками", "батка в батку з квіточками", "обіцята плечені" та "обіцята вибрані" (як пілки). У зразках початку та 20-х років XX ст. і основа, і поробок вовняні. З часом, у зв'язку з нестачею вовни, широко використовували і конопляні нитки.

За композицією в Стіні поширені обіцята з геометричним і з рослинним орнаментом. Частина обіцят ткані "батка в батку з листочками" (іл. 17) та "батка в батку з квіточками" (іл. 18), є перехідною

Іл. 19. Обіцята з "зірками". Початок XX ст. Автор Чопик Ірина Петрівна (1881- 1959).

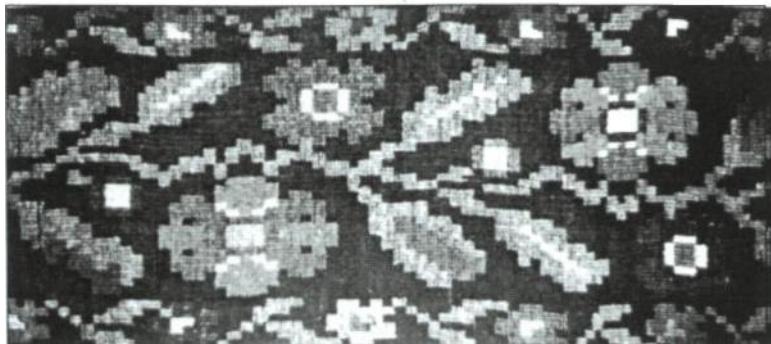
формою від обіцят, тканих просто "батка в батку", про що вже йшлося в розділі про ткацтво. У обіцят з геометричним орнаментом в "зірки" (іл. 19; 20; 11 к), "дубочки", "півники" (іл. 12 к) виділена кайма з двох або одного довгого боку: у вигляді "трикутників", "кривульок", "зигзагів". Восьмикінцеві "зірки" розміщено в медальйонах або їх розділено трикутниками та ромбами (у пізніших зразках), які є залишками від медальйонів. Мотив "дубочки" подано у вигляді великого стилізованого жолудя-квітки та двох листків. "Дубочки" відділено один

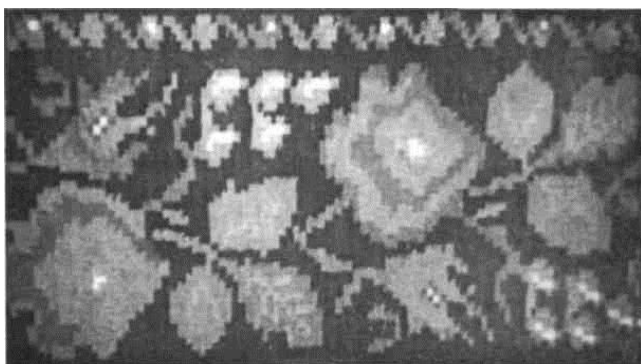
Іл. 20. Обіцята. 50-60-ті р.р. XX ст.

від одного трикутниками, які з'єднані між собою гострими кутами. Над трикутниками - стилізовані зображення пар птахів (півників), повернутих дзьобами один до одного (іл. 12 к). Ці мотиви, виткані на обіцятах, тісно перегукуються з вишитими рушниками. В окремих випадках ткацька техніка схожа з технікою вишивки — двобічна, лічильна, гладь. Більшість обіцят, витканих у 50-90-х XX ст., мають рослинний орнамент, що інколи нагадує орнамент пілок (іл. 21; 22). Часто такі обіцята мають виділену орнаментовану кайму у вигляді тонкої, вузької гірлянди. Як правило, кайма тчеться з двох боків, рідше з одного. Середина поля обіцят — велика гірлянда з квітів, листя та пуп'янків (іл. 14 к).

*Іл. 22. Обіцята. 50-60-ті р.р. XX ст.
Автор Чорна А.Ф. (1907-1996р.р.).*

*Іл. 21. Обіцята плетені. 50-60-ті р.р. XX ст.
Автор Осипенко Ніна Серафимівна.*

На обіцятах з каймою на полі рівномірно розміщені букети квітів.

Використання килимів та килимових виробів.

Килими виготовлялись як придане для дочок та для власних потреб сім'ї. Інколи їх ткали матері з своїми родичками. Зрідка в процесі ткання брали участь і ті, для кого такі килими виготовлялися. Якщо родина не могла виткати килима, то його купували на ярмарку. Килими були окрасою інтер'єру хати, найкращі завжди розмішувалися в чистій її половині.

Простирала та пілки використовували для утеплення та прикрашання стін, покривання ліжка. В бідніших сім'ях два однакових простирала зшивали по довжині і утворювали килим. Обіцята традиційно і сьогодні розміщуються за лавами попід вікна.

Пілки, верети, а також простирала та килими широко використовувались в поховальній обрядовості. Ще в 70-х роках XX ст. покійника везли на саях чи возі, які застеляли веретами. Поверх верети стелили гарну пілку, а вже зверху клали домовину.

Знищення жителів Стіни можемо пов'язати з подіями лютого-березня 1651 р., коли поляки захопили і знищили стінянську фортецю та її захисників.

Зрідка в селі стелять пілки на землю під час провадження покійника до цвинтаря. Так, Осипенко Є.П., при похованні своєї матері, в 1981 р., стелила пілками дорогу від хати до могили. Для цього вона взяла вісім пілок, які родичі стелили на землю, почерзі переносили їх вперед. Коли поховальна процесія зупинялась по дорозі, носі з домовиною ставили по одну з найкращих пілок. Після похорону ці пілки роздавались людям. При похованні інших родичів вона використовувала одну пілку. За твердженням Осипенко Є.П. такий обряд поховання не є характерним для с. Стіна, він більш притаманний для сіл Ямпільського району, зокрема, для с. Підлісівка, звідки родом була її мати. [10]

Вишивка

Поширеним видом ремесла в с. Стіні була вишивка. Так саме, як всі стінянські жінки в минулому ткали полотно, килими, килимові вироби, всі дівчата, жінки, а інколи й хлопці, займалися вишивкою. На противагу іншим видам ремесел, вишивкою в Стіні ще зрідка займаються і досі, переважно жінки. Весільні рушники, а також рушники, які йдуть для інших потреб та на продаж, вишивають жінки середнього та старшого покоління. Про час виникнення цього виду ремесла в Стіні відомості відсутні. Однак, значне його поширення в XIX-XX ст. свідчить про давні традиції вишивального мистецтва. Підтвердженням цієї думки є легенда, яка побутує і сьогодні в Стіні. Вона стосується кольорів вишивки стінянських сорочок: чорного з вкрапленням червоного. Саме такими кольорами вишиті найдавніші, збережені зразки дівочих (жіночих) сорочок, які датуються другою половиною XIX - початком XX ст. Цю легенду Чорній Зої Зосимівні переказувала Підболячна Явдоха Яремовна (=1886 - 1985). За легендою, "колись в Стіні були вирізані люди*. Ця трагедія сталася на Великдень. Коли священник вийшов із церкви і сказав: "Христос воскрес!", то його слова стали сигналом до різни мирних жителів. Поляки знищили людей, які були у церкві та біля неї. Річка крові текла аж до р. Русави. Але загинули не всі. Дехто не пішов до церкви: їм сказали, щоб сховалися в ліс. Таким чином частина

людей залишилася і продовжила село. Залишилися ті, хто встиг сховатись у лісі. На знак скорботи про цю подію стінянські дівчата і жінки свої сорочки вишивали переважно чорним кольором, який означав смуток. А між чорним - червона ниточка, яка символізує життя". [12]

До вишивання дівчаток привчали змалечку. Найчастіше цій справі вчилися вони від матерів, бабусь, інших родичів та сусідів. Вишивали, в основному, для власної потреби, зрідка на продаж. В 30-ті та 50-ті роки XX ст. значна частина жителів Стіни вишивала для артілі, яка знаходилася в с. Клембівка Ямпільського району. До речі, для цієї артілі вишивали і в інших навколишніх селах. Від клембівської артілі в селі працювала одна жінка - Ярмійчук Софія. В неї вдома стінянські жінки і дівчата брали полотно, нитки та зразки вишивки, які необхідно було перешити. Здебільшого для артілі вишивали скатерки, чоловічі сорочки (чумачки) та рушники. Вишиванням для артілі займалися матері з дочками, зрідка і з синами, яким виповнилось 9 років. Артільна вишивка відрізнялась від власне стінянської: для себе вишивали по-своєму, а для артілі — по зразках [11]. Зрідка, в основному, в 50-х роках, вишивали чоловічі сорочки (чумачки), однаково як для артілі, так і для себе. [1]

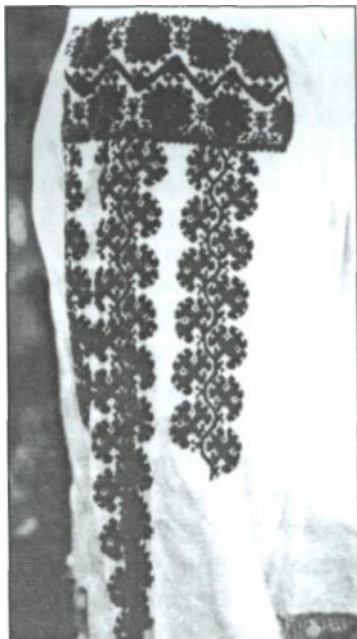
Вишивкою в Стіні традиційно прикрашали сорочки, рушники, наволочки. Вишивали також різні картини, малюнок для яких брали з друкованих видань. В останнє десятиріччя вишивали й килими, а

нині як і по всій Україні поширюється мода на вишиті ікони.

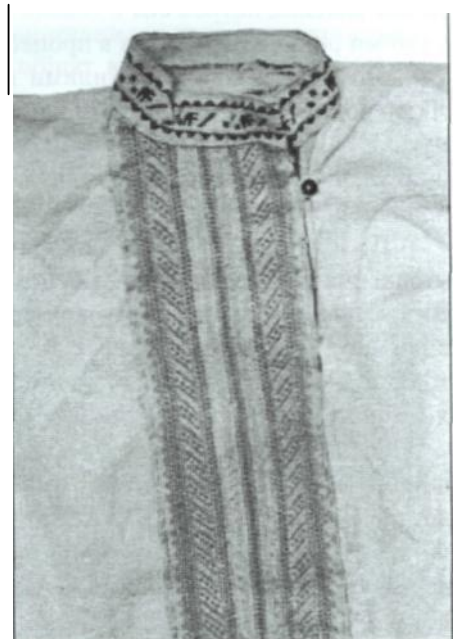
Розглянемо традиційні вишивки с Стіни. В першу чергу це сорочки, рушники та наволочки для подушок.

Сорочки. У Стіні в жіночих сорочках вишивали комір, пазуху, рукава та низ підтички, у чоловічих — маніжку, комір, манжети. На давніших жіночих сорочках (друга половина XIX — поч. XX ст.) вишито погрудки, а в пізніших — "гестку" та маніжку. На окремих сорочках пазуха не вишивалась. Особливим колоритом виділяються вишиті рукави жіночих сорочок. Основна увага приділялася вишиванню поликів та власне рукава. На полику орнаментальна композиція розміщувалась в 1-3 ряди, а рукав зашивався повністю смугами різної величини (однією, трьома) або невеликими "букетиками", які розташовували в три ряди, причому середній ряд завжди був найдовшим. У жіночих буденних сорочках ("з гесткою") вишивка на рукаві відсутня.

Давніші сорочки вишивалися вовняними нитками чорного кольору (у Стіні кажуть "лучкою") (іл. 23), бавовняними нитками білого та вохристого кольорів (іл. 24; 25; 26), а також сухозліткою (у Стіні кажуть "шіром") (іл. 27) [8]. До 20-х років XX ст. вишивали різнокольоровою заполюччою, а в повоєнні роки - нитками "муліне". Зрідка зустрічаються вишивки вовняними нитками домашнього виготовлення. Найдавніші зразки вишитих сорочок прикрашені однокольоровим (чорним, бі-

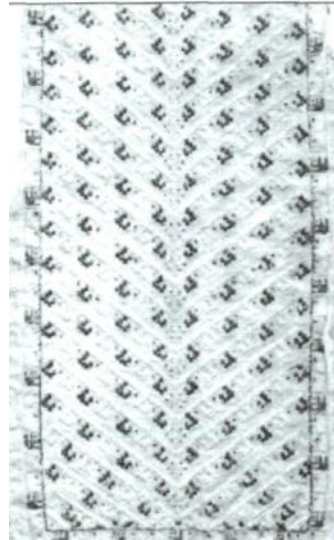
Іл. 23. Рукав жіночої сорочки.
Початок XX ст.

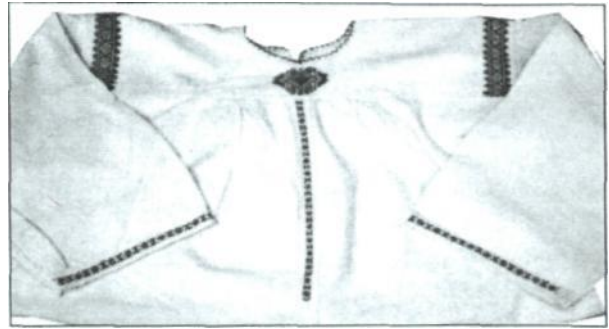
Іл. 25. Маніжка чоловічої сорочки.
Гладь, мерезжа, соловіні вічка.

Іл. 26. Полик жіночої сорочки вишитої низзю та гладдю. Автор Сідак (дів. Шпиклірна) Лена Гаврилівна (1910-1999). 20-ті р.р. ХХ ст.

Іл. 27. Маніжка чоловічої весільної сорочки вишитої гладдю з солов'їними вічками та шіром (сухозліткою). Автор мати Шпиклірної Л.Л., кінець ХІХ ст.

Іл. 28. Сорочка жіноча. Низь, змережування. 30-60 ті рр. ХХ ст.

Про те, як впливав час на "моду" при вишиванні сорочок, можемо бачити із зразків, які зберігаються в родині Пранчук (Дячок) Н.Х., 1944 р.н. Одна з сорочок вишита нею натуралізованими різнокольоровими квітами і полуницями (іл. 33.3), інша, вишита її матір'ю - Дячок (Чопик) О.Д., 1919 р.н., рослинно-геометричним орнаментом (іл. 33.2), та ще одна сорочка вишита її бабусею - Чопик І.П. (1881-1959) геометричним орнаментом нитками чорного кольору (іл. 33. 1).

Іл. 29. Полик весільної сорочки (білянки) вишитий гладдю, "солов'їними вічками" та мережкою. Перша половина ХХ ст.

лим, вохригим) або двокольоровим (чорним з вкрапленням червоного та білий з сухозліткою) орнаментами. У 20-30-ті та 50-60-ті роки вишивки різнокольорові, що викликано як "моду", так і різноманітними вишивальними техніками, на які багаті стінянські сорочки. Однією з найдавніших є низь (в Стіні кажуть "низь"). Вона тут має свої різновиди, наприклад, низь гудзикована. Давніші сорочки вишиті низзю чорного кольору в поєднанні з іншими вишивальними техніками. У 30-50-ті роки ХХ ст. низь стала різнокольоровою (синьою, голубою, зеленою, фіолетовою) (іл. 28; 30; 31; 32). Серед інших технік поширена: гладь (качалочка), солов'їні вічка (зерновий вивід), хрестик, мережка і змережування (які тут називають "цирка"), штапівка, ланцюжок, линта (лінточка). З мережок поширені шабак та різнокольорова мережка. Особливу роль колір вишивки відіграв у весільних сорочках. Жіночі і чоловічі весільні сорочки кінця ХІХ - початку ХХ ст. вишиті білими нитками та сухозліткою (іл. 27; 29). У 50-х роках ХХ ст. стінянські дівчата вишивали для своїх наречених по дві сорочки: з стоячим (спідня) та відложним (верхня) комірами (іл. 30 - 32). Ці сорочки вишивались низзю в поєднанні з мережкою (іл. 30; 32). За типом крою вони відмінні від сорочок попередніх часів, їх називали "чумачки". Вони, мабуть, вишиті за тими ж зразками, що вишивались для клембівської артілі.

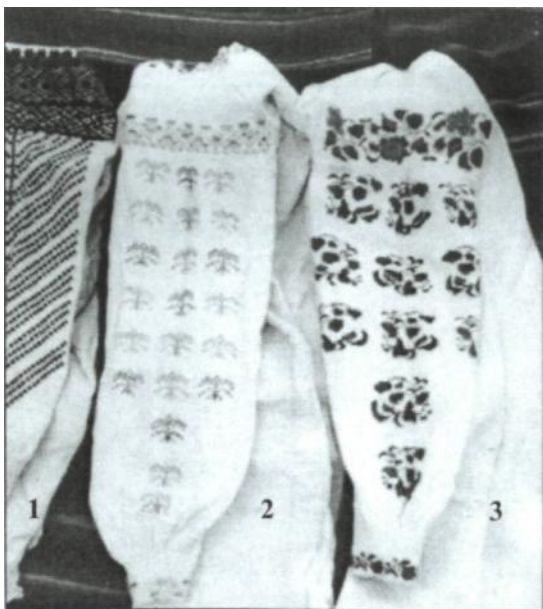
Іл. 30. Фрагмент маніжки чоловічої весільної сорочки вишитої низзю та мережкою. Вишивала Оляницька (чол. Осипенко) Ніна Серафимівна, 1937 р. н. для чоловіка Григорія в 1958 р.

Іл. 31. Фрагмент відложного коміря чоловічої весільної сорочки, вишитого низзю (розвід синій). Автор Пундик Марія Тимофіївна, 1939 р.н. 50-ті рр. XX ст.

Іл. 32. Сорочка чоловіча: низ, мережка, гладь. XX ст.

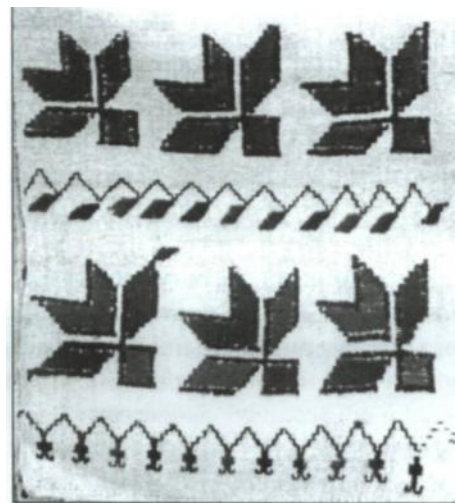

Іл. 33. Сорочки жіночі з родини Пранчук Н.Х. Автори:
1 — Чопик І.П. (кінець XIX - поч. XX ст.);
2 — Дячок О.Д. (30-40 рр. XX ст.) 3 — Пранчук Н.Х. (кінець 50-х рр. XX ст.)

Орнамент давніших стінянських сорочок (друга половина XIX - початок XX ст.) виключно геометричний. В його основі - ромби, зірки, рожі, кривульки, безконечники, стилізовані "вазони" та мотиви "дерева життя".

В окремих сорочках першої третини XX ст. деякі старі орнаменти зберігаються, хоча кольорова гама зазнає змін. В цей час поширюється чорно-червона вишивка, в якій переважають стилізовані рослинні орнаменти. В 40-50-ті р.р. XX ст. орнаментами дівочих сорочок були натуралізовані квіти, ягоди та інші рослини. В цей же час у жіночих буденних та чоловічих весільних сорочках використовується геометричний орнамент не місцевого походження, хоча при цьому елементи цих візерунків інколи схожі з вишивками попередніх часів.

У 70-90-ті роки сорочок у Стіні вже не вишивали. В обрядах, а також учасниці фольклорно-етнографічного колективу "Русава" використовують

Іл. 34. Рушник вишитий лучкою. Перша чверть XX ст. Автор Бабійчик Текля (1901-1979).

Іл. 35. Рушники вишиті лучкою. Початок XX ст.

переважно сорочки, які отримали у спадок від своїх матерів та бабусь.

Вишиті рушники. Рушники в с Стіна за часом їх створення та мотивами вишивки можна поділити на три підгрупи. До першої, найдавнішої, можемо віднести рушники, створені в другій половині XIX ст. — першій третині XX ст., до другої — рушники 50-70-х років, а до третьої — рушники 80-90- років та ті, що вишиваються і сьогодні. Рушники першої групи відносяться до так званої "подільської класики". Вони поширені в селах Томашпільського, Ямпільського, Крижопільського, Півчанського та інших південних районів нашого краю, і представляють один з найдавніших зразків вишивального мистецтва подолан.

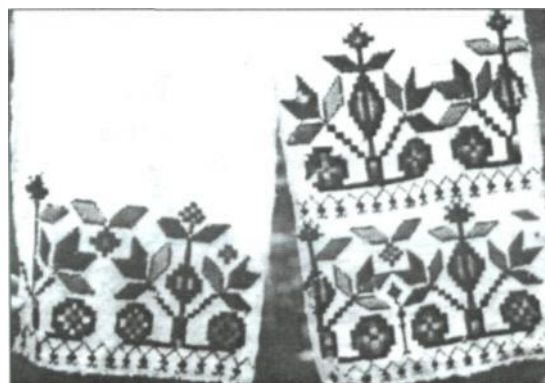
Іл. 36. Рушники вишиті лучкою. Початок XX ст.

Іл. 37. Рушники вишиті лучкою. Початок XX ст.

Іл. 38. Рушники вишиті лучкою. Початок XX ст. Автор Шпиклірна Лімпія Луківна (1894-1967).

Іл. 39. Рушник вишитий лучкою на жердку. Початок XX ст. Автор Шпиклірна Лімпія Луківна (1894-1967).

Всі рушники першої групи вишиті різнокольоровими вовняними нитками ("лучкою") в техніці двостороння качалкова гладь, інколи з незначним включенням інших вишивальних технік, зокрема штапівки.

Вишивкою прикрашено кінці рушників. Орнамент вишивки геометричний та стилізований рослинно-геометричний. Серед різних мотивів вишивки зустрічаються: "дубок", "зірки", "вазони", "дерево життя", "самовар" тощо (іл. 36-39; 3 к; 4 к). Орнаменти розміщені в 1-3 ряди. Окрему групу серед них складають рушники для прикрашання жердки: два кінці одного рушника вишиті по-різному. Найчастіше, коли на одному кінці розміщено дві або три смуги орнаменту, то на проти-

Іл. 40. Пранчук Ніна Хирсанівна зі своїми рушниками

Іл. 41. Назарчук Галина з бабусиними та своїми роботами.

лежному — їх, відповідно, одна або дві. При декоруванні жердки кінці такого рушника склалися орнаментом один до одного, утворюючи таким чином своєрідну орнаментальну кайму. Рушники розвішувались в ряд на всю довжину жердки, а поверх них розміщували вишиті подушки. Сьогодні такі рушники вже не використовують, вони зберігаються в скринях.

Рушники 50-70-х років вишиті виключно качалковою гладдю (іл. 40-42.). їх орнамент - натуралізовані букети або квіткові гілки в різних варіантах. Найчастіше вишивали трояндову гілку з пуп'янками та листям. Зрідка вишивали гладдю, яку тут називають "путана гладь". Майже всі більш сучасні рушники прикрашені в'язаним мереживом, давніші рушники мереживом не прикрашались.

Рушники третьої підгрупи - найсучасніші (іл. 43). їх вишивають і нині. Техніка вишивки різна, домінує гладь та хрестик. В композиціях переважають великі букети з натуралізованих, яскравих різнокольорових квітів (троянд, маків, дзвіночків, жоржин, ромашок, волошок, тюльпанів тощо).

Наволочки. З експедиційного обстеження видно, що в Стіні вишивались і наволочки для подушок. З давніших зразків зустріли лише дві наволочки роботи Шпикірної Л.Л. (1894-1967) вишиті хрестиком (іл. 5 к). Орнамент чорно-червоного кольору. На одній наволочці в один ряд розміщено стилізовані букети та окремі квіти, а на іншій - букетики з полуниць. В вишивках подушок 70-90-х років ХХ ст. переважають великі натуралізовані мотиви: квіти, пуп'янки, листя (троянди, маки, фіалки тощо) (іл. 41). Такими є роботи Ярмійчук М.Ф. (іл. 6 к) У

Іл. 42. Ярмійчук Марія Федорівна зі своїми рушниками.

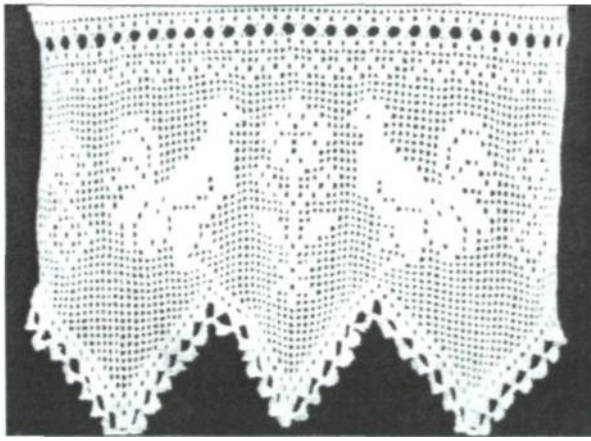
Іл. 43. Віннік Галина Василівна зі своїми рушниками.

вишивці подушок Пранчук Н.Х. переважає геометричний та стилізований рослинний орнамент: квіти розміщено у великих шестикутниках, з двох довгих боків розміщено по кривульці.

Мереживо

Як окремий вид ремесла мереживо в Стіні не склалося. Воно є декоративною окрасою рушників та простирадл. їх вміють в'язати багато літніх жінок. Однак широкою популярністю мереживо в Стіні, як і в інших селах Поділля, нині не користується. В'язані орнаменти в першу чергу — квіти, листя, інколи "в'язали" з півнями по боках, які стережуть вазон (дерево життя). Цей мотив перегукується з іншими видами українського народного мистецтва та з фольклором (іл. 44; 45).

* Вперше в практиці писанкарства ми зустріли не традиційний писачок з металевою лійкою, а просто загострену паличку (В.К.)

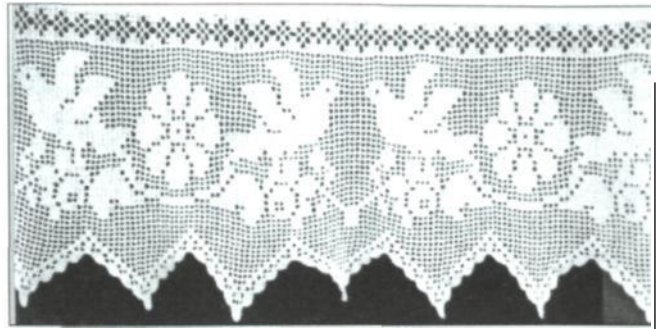

Іл. 44. Мереживо до рушника. 60-ті рр. ХХ ст.
Автор Гунько Н.Х.

Писанкарство

Писанкарство, як вид ремесла, також було поширеним у Стіні. Старожили згадують, що писанок було багато. Писали їх бабусі і дівчата до Великодня. Біля печі у горнятку розтоплювали віск, загострювали паличку* і розписували.

Писанки давались лише тим хлопцям, які наймали для дівчат "кручену коліску". Кручена коліс-

Іл. 45. Мереживо "до підзору" на ліжко 60-ті рр.
ХХ ст. Автор Гунько Н.Х.

ка — прототип сучасного "колеса огляду". В Стіні вона була на 12 крісел. В першій половині ХХ ст. її виготовив Улиський Дементій (=1870- 1950). Зрідка вона була ще в повоснні роки. Влаштовували її лише до Великодня. Писанки давали дівчата хлопцям лише після того, як ті їх запрошували і катали на крученій колісці, "наймали коліску". [6]

З часом писанок почали писати все менше і менше. В останні роки зрідка ще зустрічаються мальованки та спостерігається тенденція до відродження цього ремесла.

Кушнірство

В селі Стіна невелика кількість майстрів займалася виправкою шкір на кожухи та чоботи. Для вичинки шкіри на кожухи готувався спеціальний розчин — квас з ячмінної муки та дріжджів, в який на 2-3 доби клали шкіри. Свіжі шкіри попередньо солили. Коли шкіри вимокли, їх виймали, знімали з них "міздру" [залишки жиру — В.К.], проминали рукою і "ключем". "Ключ" використовувався як для проминання шкіри, так і для зняття "міздри". Щоб шкіра краще оброблялась, її проминали в білій глині або крейді.

Процес вичинки шкір на чоботи інший. Спочатку шкіру кидали в вапно, щоб зійшла шерсть і вона стала гладенька. Для вимочування використовували відвар кори дуба, який попередньо настоювався тиждень і більше. Час настоювання залежав від якості кори. Стара кора була кращою для дублення шкір. Тверда шкіра потрібна була для виготовлення підошов. Для цього використовували шкіри старих коней і биків. Вимочену шкіру також обробляли - знімали "міздру", м'яли "ключем", надаючи їй потрібної еластичності. [12]

Шевство

Стінянські шевці виготовляли чоботи, дерев'яники та морщили постолі. Під час експедиції вдалось виявити зразок чобіт, виготовлених у 80-х роках ХІХ ст. для Антонишиної Пістини (=1866-1946). Чоботи чорного кольору. Халява подвійна. Передок і зап'яток зшиті з халявою. Дерев'яними кілками товсту підошву з'єднано з передком і зап'ятком. Зап'яток випуклий, гарно оформлений декоративними бронзовими цв'яшками, які утворюють візерунок. Передок гострий. До підошви нашито додаткову накладку та гарні високі корки. До низу корки плавно звужуються і закінчуються металевими

чобіт є рідкісним, а форма корків та подвійна халява вказують, на те, що це були дівочі чоботи.

Виготовлялись у Стіні також дерев'яники (казали "диривяники"). Спочатку з вербової дощечки виготовляли підошву. Зверху з шкіри вирізали верх — "пришву", окремо вирізали "носок" і "зап'яток". Все це обкладалось і прибивалося тоненькими дерев'яними гвіздочками. Лядавський Кесар, який був шевцем, виготовляв "кілочки" (так називали дерев'яні гвіздки) з ліщини. Спочатку відрізався кругляк на висоту "кілка" (прибл. 1 -1,5 см), який потім кололи на кусочки, на товщину сірника. [13]

Інколи до дерев'яної підшови прибивали старі чоботи, в яких зносилася підшовка. Загалом це різновид чобіт. Один зразок "диривліників" зберігається в шкільному музеї історії села. Таке взуття носили ще в 1946-1948 роках [6]. Виготовлялись у Стіні і постолі, для яких брали шкіру з шерстю, частково вичинену, або й зовсім не вичинену (шерсть сама зноситься, зітреться). Процес виготовлення постолів називається морщення. Шкіру для постолів попередньо потрібно покроїти. Починали морщити з передка. Шкіру збирали в складки-зморшки, які зшивали шкіряним ремінцем, "вшивальником". На невеличкій відстані "швайкою провіртювали" отвори і за допомогою "вшивальника" стягували, зморщували краї постолів. Поступово зморщуючи, утворювали "носок" постола, а потім, обшиваючи задню частину, робили "зап'яток", як у чоботах. [12]

Плетіння

Як вид ремесла, плетіння не мало такого поширення, як ткацтво, вишивка чи деякі інші ремесла. Для виготовлення плетених виробів у Стіні використовували лозу, соломку, личчя та нитки.

Майстрів, які працювали з лозою, у селі було небагато. Традиційно на Поділлі, для лозоплетіння використовували однорічні пагони, лози. Лозу тут не виварювали, а використовували свіжо різаною. Виготовляли, переважно, кошики, колиски, обплітали скляні "бутлі", а також риболовні верші.

Кошики та колиски схожі за способом плетіння та формою. Для плетіння кошика спочатку виготовлялися два кільця, які складали разом з пів дуга-

Іл. 46. Солом'яник. Перша половина ХХ ст.

ми основу кошика, після чого вона запліталась тонкими лозинами. З соломи в Стіні плели брилі та солом'яні коші (солом'яники) (іл. 46). Для плетіння соломку заготовляли в жнива [6]. З ниток плели фатки, саки, підсаки, з личчя — личаки.

Каменотесний промисел

Наявність в селі Стіна та близькій околиці родовищ вапняків зумовила поширення каменотесного промислу, який відомий тут здавна. Про майстерність стінянських каменотесів свідчать численні кам'яні хрести на кладовищах. Найдавніші з них датуються 30-60 р.р. ХІХ ст. Крім надмогильних

Іл. 47. Кам'яні хрести на кладовищі біля церкви на Замковій горі. Середина ХІХ ст.

Іл. 48. Кам'яний хрест на кладовищі біля церкви на Замковій горі. 1849р.

7

2

3

4

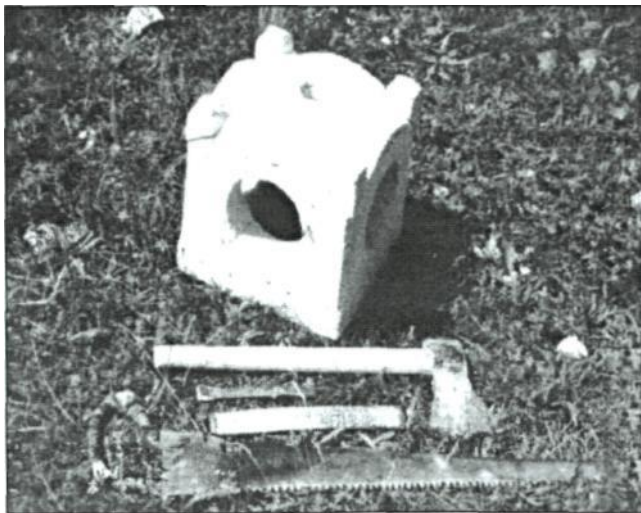
Іл. 49.7-4. Кам'яний хрест на могилі Кирила Неспляка та його дружини Софронії. 1865 р.

хрестів в селі збереглися і придорожні (на Чумацькому шляху), хрести на місцях загибелі людей, хрести — межові знаки, хрести від блуду та інші.

На придорожньому хресті на Солонцях викарбована дата — 1667(?). За легендою цей хрест спочатку був у селі на подвір'ї одного селянина, на місці загибелі закоханої пари, але недавно його перенесли на Солонці і встановили на місці старого хреста, який було знищено. Цей хрест встановлено тут тому, що вважається, що в цій місцевості є "блуд". Надмогильні хрести, які збереглися на старому кладовищі, біля церкви, за манерою виконання є різних типів: від простих, так званих "селянських", до хрестів складної будови — "панських". Зустрічаються хрести "козацькі", хрести з кінцями у вигляді кленових листків тощо (іл. 47; 48). Посеред кладовища є пам'ятник складної будови (іл. 48. 1-4): на

Іл. 50. Федоренко Петро Петрович за виготовленням "коменка".

Іл. 51. "Коменок" роботи Федоренко П.П. та інструменти, якими його виготовляють.

масивній квадратній основі прямокутна колона зі стилізованою капітеллю, а на ній хрест. На хресті два зображення: з одного боку розп'яття, з іншого — жінки (можливо Божа Матір) з німбом, але одягнутої в корсетку та довгу рясну спідницю. Руки жінка тримає на грудях. На колоні з одного боку зображено крилатого ангела з чашею, а з іншого викарбовано текст: "Сей крестъ Раба Божія Кырyla Неспляка и жены его Софроніи мая 21 1865". На інших хрестах написи, що повідомляють імена тих людей, які знайшли тут місце вічного спочинку, багато текстів прочитуються важко, а то й взагалі не читаються. Ті, що читаються, дають нам імена жителів села Стіни XIX ст. Для прикладу наведемо ще

один прочитаний напис: "Зд[е]сь погребена Р.[аба] Б.[о]ж[ия] Настасія Григорія Чорного жена ..." (дата смерті стерлася).

На новому кладовищі встановлені хрести роботи стінянських каменотесів, виготовлені за останні 50-60 років. Стінянські каменотеси в минулому крім хрестів виготовляли також цебриння для криниць, жолоби, столи, лави, стовпи до воріт, заготовляли багато каменю, який йшов на будівництво тинів, господарських споруд, будинків.

Каменотесні вироби виготовлялись не лише для свого села, їх вивозили в ближні та дальні села. Так каменотеси Лукашів К.К. (1898-1980) та Щербань Л. возили свої хрести на продаж в Томашпіль, М'ястківку та інші села. Ці ж майстри робили великі корита для напування волів, малі ко-

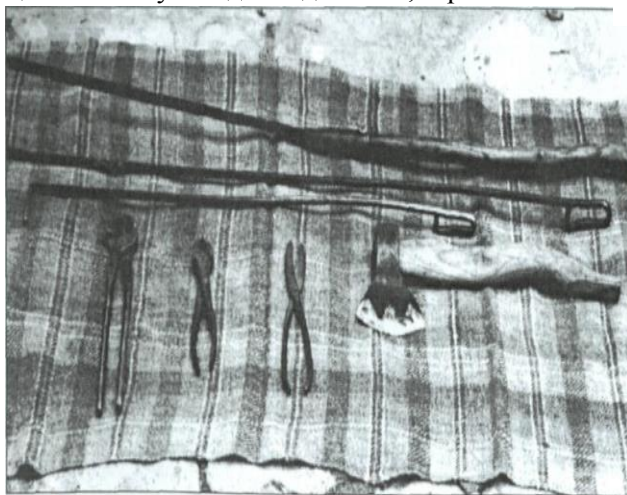
рита - для курей, а також витесували камінь для будівництва. [13]

З сучасних сільських майстрів з каменем працює Федоренко П.П. (1940 р.н.) (іл. 50), він виготовляє хрести та комини (в Стіні кажуть "коменки"). Майстер у своїй роботі використовує такі інструменти: молоток, долото, рашпіль, топор, пилку. Комини, які виготовляє Федоренко П.П., складаються з трьох частин: підставки, "коменка" та "квіткі", які виготовляються окремо, а потім з'єднуються (іл. 51). Намогильні пам'ятники роботи цього майстра складаються з двох частин: прямокутної основи із зрізаними двома верхніми кутами та власне хреста, який вмонтовується у заглиблення, зроблене в основі [14]. Майстер працює в сільському кар'єрі, де ріжуть блоки для будівництва.

Ковальство

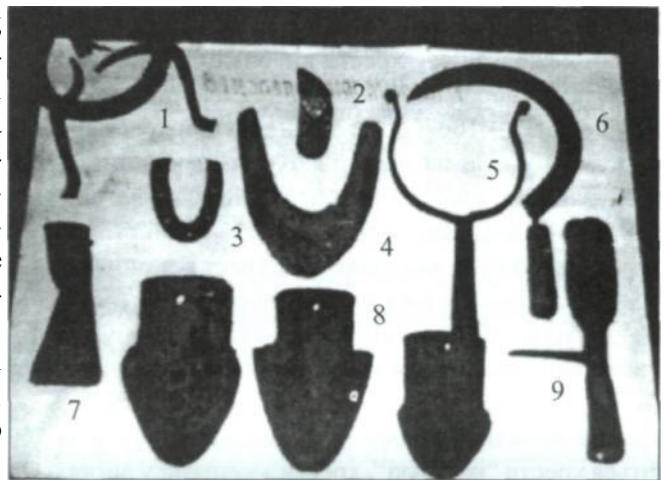
Ковальська справа є найнеобхіднішою серед сільського ремесла. Ковалі в українському селі шановані люди. В Стіні їх було небагато. До сьогодні тут пам'ятають Сідака Христофора Микитовича (1910-28.IV. 1944), Сарахмана Дорохтея, Комісарчука Христофора Олексійовича та Березовського Арсенія (=1884-1944). Останній у 20-х роках побудував свою кузню, до якої з'їжджалися селяни не лише Стіни, а й навколишніх сіл. Старі кузні невеликі, обов'язковим було горно, яке роздмухували міхами. Стінянські ковалі виготовляли майже всі необхідні для господарства речі: топори, сокири, підкови, ножі, серпи, свердла, триніжки, клепки, ручки до дверей, лопати, малі пилки, деталі до воза тощо. [15]

В сільському музеї зберігаються металеві вироби, виготовлені стінянськими ковалями. Крім деяких вищезазначених тут є підкови для волів, наральни-

Іл. 53. Ковальські інструменти та знаряддя виготовлені ковалем Сідаком Христофором Микитовичем (1910-1945 рр.).

ки, окуття для лопат, рогачі, копачі, лопатень (свердло для просвердлювання отвору в букші для колеса) (іл. 52.1-9; 54.5). В родині Сідака Х.М. зберігаються інструменти, які він викував сам, серед них топор, ковальські кліщі, ножиці для різання металу, коцюбки (іл. 53), а також металеве відро для води

Іл. 52. Металеві вироби з колекції шкільного музею: 1 - триніжки, 2 - підкова для вола, 3 - підкова для коня, 4 - окуття до лопати, 5 - рогачі, 6 - серп, 7 - сокира, 8 - наральники, 9 - копач.

[8]. Зрідка стінянські ковалі прикрашали свої вироби нескладним орнаментом: візерунки у вигляді трикутників можна побачити на наральнику та топорі. Сьогодні в сільській кузні працює лише один коваль — Осипенко Сергій. Він вправно викуває підкову та насаджує штабу на обід колеса до воза.

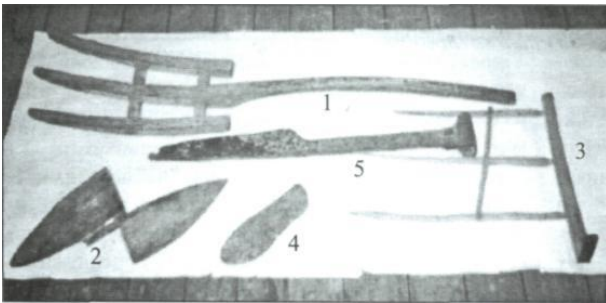

Деревообробний промисел

Цей вид занять поширений серед чоловічого населення Стіни. Кожен господар мав деревообробні інструменти, за допомогою яких він міг виготовити дерев'яні вироби, необхідні у власному господарстві (іл. 54.1-4) або, при потребі, їх відремонтувати.

За складністю промисел поділявся на декілька підвидів. Невелика кількість майстрів виготовляла

пилками. Щоб правильно розколоти деревину на бруски для ободів, потрібно бути вправним майстром та мати чистий (без сучків) матеріал. Розколотий довгий брусок підтісували та парили на водяній бані у спеціальних великих металевих коритах. Воду в цих коритах гріли аж поки вона не закипить, потім потрібно було ще дві-три доби.

З колекції шкільного музею.

транспортні засоби: вози й сани і бондарні вироби. Більше було столярів, які виготовляли меблі, та теслярів, що були зайняті на будівництві жител та господарських споруд. Інколи майстер міг поєднувати декілька різновидів деревообробного промислу. Були навіть майстри "на всі руки", які могли виготовляти майже всі вироби з дерева. Вони були також і столярами, і ковалями, і ткачами, і шевцями. Як приклад, Сідак Христофор Микитович (1910 - 1945). [8]

Найпоширенішим видом транспорту в Стіні були вози. І сьогодні в селі є кілька майстрів, які їх виготовляють. У минулому віз майже повністю був дерев'яним за виключенням необхідних металевих деталей. Колись були дерев'яними навіть осі й букші (колодки) у колесі. Щоб зменшити тертя осі з колодкою їх змашували "шмаровидлом", яке виготовляли з воску і смоли.

Іл. 55. Виготовлення ящика воза.

Народні майстри с. Стіна

Нижченаведений перелік народних майстрів с. Стіна складено з прізвищ, виявлених автором під час фольклорно-етнографічної експедиції. Як бачимо, до списку народних майстрів можна було б включити всіх жінок цього села, так як переважна їх більшість займалася ткацтвом, килимарством, вишивкою та іншими видами українських народних ремесел. Чоловіки цього села займалися обробкою дерева, каміння, металу та інших природних матеріалів.

Нижченаведені прізвища та імена майстрів подано в алфавітному порядку, з зазначенням прізвища, імені, по батькові, з вказуванням (де відомо) дівочих прізвищ, років життя, родинних зв'язків та якими видами ремесла займалася.

Частина років народження і смерті наведена приблизно, як про це пам'ятають опитані жителі с. Стіни.

Антонишина Ганна Дем'янівна (1927 - 1985) (мати Сідак М.І., дочка Антонишиної К.Л.) — ткаля, килимарниця.

Антонишина Зоя Кифорівна (1915- 2000) — килимарниця, ткаля, вишивальниця.

Антонишина Калістра Луківна (1887 - 1975) (мати Антонишиної Г.Д., бабуся Сідак М.І.) — ткаля, килимарниця.

Бабійчик (дів. Колибаба) Текля Степанівна (1901 - 1979) (мати Ярмійчук М.Ф.) — килимарниця, ткаля, вишивальниця.

Базалівський Прокіп Іванович (= 1860 - 1934/35) — тесля.

Базюк Марія — вишивальниця.

Баранюк Афтіст — пошивав хати.

Березовський Арсеній (= 1884 - 1944) — коваль.

Березовський Софрон — столяр.

Бурдейна (дів. Осипенко) Ганна Василівна (дочка Осипенко М.С., онука Осипенко Л.Л.) — вишивальниця.

Віннік Галина Василівна (1951 р.н.) — килимарниця, вишивальниця, виготовляє також лосві вінки та букети.

Вознюк Віталій Єрмолайович (1938 р.н.) — столяр, тесля, бондар.

Гунько (дів. Сідак) Ніна Христофорівна (1941 р.н.) (дочка Сідак Л.Г та Сідак Х.М., внучка Шпиклірної Л. Л.) — килимарниця, ткаля, вишивальниця.

Депутат Аліна Василівна (1914 р.н.) (мати Депутата В.Г.) — вишивальниця.

Депутат Віталій Глібович (1941 р.н.) (син Депутата А.В.) — різьбяр.

Дячок Марія — виготовляє лосві вінки.

Дячок (дів. Чопик) Ольга Дорофіївна (1919 р.н.) (мати Пранчук Н.Х., дочка Чопик І.П.) — килимарниця, ткаля, вишивальниця.

Журавель Лінтія (= 1918 - 1992) — вишивальниця.

Журавель (дів. Чорна) Марфіна Кесаровна (1928- 1998) (дочка Чорної С.Л., внучка Осипенко П.Р.) — килимарниця, ткаля, вишивальниця.

Заець Мокій — тесля, бондар.

Замоцна (дів. Прокопова) Зіна Несторівна (1935 р.н.) (дочка Прокопової З.В., внучка УлиськоїП.) — ткаля, килимарниця, вишивальниця.

Запопадний Василь Вікентійович — швець.

Запопадний Сафон Ларіонович (тесть Вознюка В.Є) — під час Великої Вітчизняної війни виготовив іконостас у церкві с.Стіни разом з Олійником А.

Кельбас Ганна — ткаля.

Комісарчук (дів. Осипенко) Варвара Луківна (1902 - 1977) (дочка Осипенко П.Р., сестра Чорної С.Л.) — вишивальниця, килимарниця, ткаля.

Комісарчук Філіп Танасійович (= 1905 - 1990) — виправляв шкіри.

Комісарчук Христофор Олексійович — коваль.

Лукашів Кирило Кондрович (1898 - 1980) — каменотес.

Лядавський Віталій Ксесарович (син Лядавського К.П., внук Лядавського П.М.) — швець, кушнір.

Лядавська (дів. Осипенко) Галина Євсєївна (1940 р.н.) (дочка Осипенко А., сестра Осипенко З.Є., дружина Лядавського В.К.) — вишивальниця.

Лядавська Докія (= 1880 - 1962) — вишивальниця, ткаля.

Лядавський Кесар Петрович (син Лядавського П.М., батько Лядавського В.К.) — кушнір.

Лядавський Петро Маркович (батько Лядавського К.П., дід Лядавського В.К.) — каменотес.

Малайський Василь Іванович (1943 - 1997) (син Малайського І.С., внук Малайського С.) — токар, столяр.

Малайський Іван Соловеїв (син Малайського С, батько Малайського В.І.) — токар, столяр, тесля.

Малайський Соловей (= 1890 - 1969) (батько Маланського І.С., дід Малайського В.І.) — токар, столяр.

Малантій Іван — столяр, тесля. Неспляк Варвара (= 1854- 1934) — вишивальниця, килимарниця.

Неспляк Віталій — майстер лозоплетіння (кошки, коліски).

Неспляк Ірина (= 1910 - 1990), вишивальниця.

Неспляк Кузьма Якович (1881 - 1979) (батько Неспляк Н.К.) — плів з соломи брилі, плів личаки, риболовні снасті, з лози — кошки, коліски.

Неспляк Марія (= 1860 - 1950) — вишивальниця.

Неспляк Ніна Кузьмівна (1934 р.н.) (дочка Неспляк К.Я., онука Неспляк Я.) — вишивальниця, ткаля, килимарниця, писанкарка.

Неспляк (чол.Беляєва) Олександра Кузьмівна (1912 - 1986) — вишивальниця.

Неспляк Устина Яківна (= 1898 р.н.) — вишивальниця, кравчиня.

Неспляк (дів.Антонишина) Юстина Яківна (1884 - 1966) (дружина Неспляк К.Я., мати Неспляк Н.К.) — вишивальниця, ткаля, килимарниця.

Олійник Ананій — виготовив в роки Великої Вітчизняної війни іконостас для церкви с.Стіни разом з Запопадним С.Л.

Олійник (дів. Панькова) Зоя (мати Олійника Миколи Фірсовича) — вишивальниця.

Осипенко Антоніна (1904-1985) (мати Осипенко З.Є. та Лядавської Г.Є.) — вишивальниця, ткаля.

Осипенко Ганна Федорівна (1922 р.н.) — ткаля.

Осипенко Григорій Гавдійович (1928 - 1995) (чоловік Осипенко Н.С., батько Осипенко Ю.Г.) — столяр, тесля, бондар.

Осипенко Євгенія Панфілівна (дочка Осипенко Н.В.) — килимарниця, ткаля, вишивальниця.

Осипенко Зіна Євсейвна (1927 р.н.) — вишивальниця, килимарниця.

Осипенко Іван Павлович — майстер лозоплетіння (верші).

Осипенко Лімпія Луківна (мати Осипенко М.С., бабуся Бурдейної Г.В.) — вишивальниця.

Осипенко Марія Сидорівна (1924 р.н.) (дочка Осипенко Л.Л., мати Бурдейної Г.В.) — вишивальниця.

Осипенко Надія Василівна (1905 - 1981) (мати Осипенко С.П.) — ткаля, килимарниця.

Осипенко (дів.Оляницька) Ніна Серафимівна (1937 р.н.) (дружина Осипенка Г.Г., мати Осипенка Ю.Г.) — килимарниця, ткаля, вишивальниця.

Осипенко Пистина Романівна (=1860 - 1945/ 47) (мати Комісарчук В.Л. та Чорної С.Л.) — вишивальниця, килимарниця, ткаля.

Осипенко Порфірій Савович (= 1895 - 1955) — кравець.

Осипенко Сергій — сучасний коваль.

Осипенко Юрій Григорович, 1975 р.н. (син Осипенко Г.Г. та Осипенко Н.С.) — бондар.

Панькова Клавдія (= 1903 - 1982) — вишивальниця.

Пентюк Василь Лазарович (1922 р.н.) — робив сідла.

Пранчук (дів.Дячок) Ніна Хирсанівна (1944 р.н.) (дочка Дячок О.Д., внучка Чопик І.П.) — вишивальниця, килимарниця, ткаля.

Прокопів Зосій — колісник.

Прокопів Федір (1940 р.н.) — каменотес.

Прокопова (дів.Улиська) Зоя (Зоя) Василівна (1900 - 1985) (мати Замоцної З.Н.) — килимарниця, ткаля, вишивальниця.

Пундик Марія Тимофіївна (1939 р.н.) — вишивальниця.

Пятковська (чол.Осипенко) Марія Григорівна (1901 - 1957) — вишивальниця.

Руда Праксія (= 1889 - 1969) — вишивальниця.

Сарахман Дорохтей — коваль

Сирота Віктор Павлович (1974 р.н.) — столяр, тесля, різьбяр.

Сідак Лариса Микитівна (сестра Сідак Х.М.) — вишивальниця, килимарниця, ткаля.

Сідак (дів. Шпиклірна) Лена Гаврилівна (1910 - 1999) (мати Гунько Н.Х., дружина Сідака Х.М.) — килимарниця, ткаля, вишивальниця.

Сідак Марія Іванівна (1951 р.н.) (дочка Антонишиної Г.Д., внучка Антонишиної К.Л.) — ткаля, килимарниця.

Сідак Христофор Микитович (1910 - 1945) (батько Гунько Н.Х., чоловік Сідак Л.Г.) — коваль, столяр, швець.

Сідак Юзіна Левчиха (пом. в 1970-х рр.) — вишивальниця.

Слободян Настаса — вишивальниця.

Соловей Іван — столяр, тесля.

Улиська Параска (померла на поч.50-х рр., мала 70-75 років) (мати Прокопової З.В., бабуся Замоцної З.Н.) — ткаля, вишивальниця, килимарниця.

Улиський Дементій (помер в 1950 р. мав до 80 р.) — виготовив "кручену колицку".

Федорова Ніна - вишивальниця.

Федоренко Петро Петрович (1940 р.н.) — каменотес.

Федоров Фокій (= 1883 - 1937) — бондар, тесля.

Чопик Ірина Петрівна (1881 - 1959) (мати Дячок О.Д., бабуся Пранчук Н.Х.) — вишивальниця, килимарниця, ткаля.

Чорна Аксенія Степанівна (= 1866 - 1952) — килимарниця.

Чорна (дів. Негурленко) Антоніна Степанівна (1909 - 1991) — вишивальниця.

Чорна Антоніна Фоківна (1907 - 1996) (мати Чорної Зої Зосимівни) — вишивальниця, килимарниця, ткаля.

Чорна Зоя Зосимівна (1932 р.н.) (дочка Чорної А.Ф.) — вишивальниця.

Чорна Марія Кирилівна — ткаля.

Чорна (дів. Осипенко) Сосана Луківна (1906 - 1990) (дочка Осипенко П.Р., сестра Комісарчук В.Л., мати Журавель М.К.) — вишивальниця, килимарниця, ткаля.

Шиндирівський Олекса — колісник.

Шпиклірна Лімпія Луківна (1894 - 1967) (мати Сідак Л.Г., бабуся Гунько Н.Х.) — вишивальниця, килимарниця, ткаля.

Щербань Ликентій — каменотес

Юрій Василь (1944 р.н.) — каменотес.

Юрій Петро Христофорович (1930/31 р.н.) — столяр, тесля.

Ярмійчук (дів. Бабійчик) Марія Федорівна (1928 р.н.) (дочка Бабійчик Т.С.) — вишивальниця, килимарниця, ткаля.

Яцик Терентій — шив кожухи.

Джерела

Всі відомості поміщені в даній статті одержано від жителів с.Стіни:

1. Чорна Зоя Зосимівна (1932 р.н.)
2. Чорна Марія Кирилівна
3. Осипенко Ганна Федорівна
4. Пранчук Ніна Хирсанівна (1944 р.н.)
5. Віннік Галина Василівна (1951 р.н.)
6. Неспляк Ніна Кузьмівна (1934 р.н.)
7. Осипенко Ніна Серафимівна (1937 р.н.)
8. Гунько Ніна Христофорівна (1941 р.н.)
9. Замоцна Зіна Нестерівна (1935 р.н.)
10. Осипенко Євгенія Панфілівна (1930 р.н.)
11. Лядавська Галина Євсеївна (1940 р.н.)
12. Лядавський Віталій Кесарович
13. Дмитришин Віталій Васильович (1923 р.н.)
14. Федоренко Петро Петрович (1940 р.н.)
15. Вознюк Віталій Єрмолайович (1938 р.н.)
16. Журавель Микола Корнійович (1926 р.н.)
17. Осипенко Юрій Григорович (1975 р.н.)

Пономар Л.Г.

Традиційний одяг (кінець XIX - середина XX ст.)

*У цій бронзовій фуетці і мама дівувала, і я дівувала,
у цих фуетках і внуки будуть убиратись, бо кажуть, банко,
бо такі гарні, нам дасте...*

З.З.Чорна

Народний одяг за своєю суттю пов'язаний з людською працею та духовним світом. Із часу появи в найдавніші часи він кодує історію життя людини, набутий досвід в опануванні та пізнанні довкілля, відбиває особливості повсякденного, святково-обрядового буття етносу, є наочним виявом символічних уявлень, художніх смаків, естетичних норм. Як і будь-яке традиційно-побутове явище, народний одяг є носієм етнічно-специфічних ознак культури, що проявляється як єдине і різноманітне у просторі і часі. [1]

На зламі третього тисячоліття Стіна непохитно стоїть на сторожі традицій. Сьогодні, як і сто, і більше років, зберігаються у селі дивовижні сорочки, які вишили бабчині і мамині руки, і дідівський пояс, і батькову шапку, і "дівоцьку" спідницю. Як і сто років тому вбирають стіняни свої костюми — і себе, і дітей, і онуків, і правнуків та піднімаються на саму високу місцину, звідки видно їх церкву. Тут звучать для них вічні дзвони дитинства й молодості, шлюбні дзвони та дзвони розставання — звідси бачать все мальовниче село, від якого не відвернуться ніколи, як і від вишивки, від пісні. Бо все це — їх родовід (іл. 1). Не забувають у Стіні, що з доброго роду — добре росте. Тому шанують і давні сорочки, і пізніші — майже півтораєста років розділяють сорочки "білянки", "чорні" — і вишиті кольоровою низзю, червоно-чорним хрестиком. Тут пам'ятають звичай вишивання шлюбних сорочок: матір'ю — дочці, молоді — молодому та зберігання весільного вбрання на смерть. Пам'ять про родовід живе ще в кожній хаті, береже його і Ніна Кузьмівна Неспляк: "Це сорочка діда Якова, а у цих сорочках у 1899 році мама з татом у церкві стояли, а цю я сама чоловіку на весілля дарувала."

Як код родоводу, народний костюм села Стіна зберіг для сучасного і майбутнього поколінь величезну інформацію про традиції свого населення. Він несе загальнослов'янські, давньоруські, загальноукраїнські, подільські та самобутні — стінянські риси.

Весь світ стінянського костюма пов'язаний з дивовижною природою села. Звідси вишукані орнаменти і неповторний колорит, що асоціюється то з золотавим пшеничним полем, то з мерехтливими візерунками засніженого лісу, то з весняним подихом землі. Народний одяг с Стіна постає як частина багатой культури українського народу. В ньому — світла обрядність давніх "поганських часів", відлуння трагічної історії, святкові дзвони перемог, зворушливі мелодії пісні та захоплення красою рідної природи - все те, без чого не можна зрозуміти його дивосвіт.

Традиційне вбрання стінян - давнє, як стінянська купальська пісня:

Ой Купала на Івана,
Пішла Маруся в село вбрана,
На нюю хлопці зглядаються
Повітатися стидаються.

Іл. 1. Стіняни на горі.